

Μάλιστα, όχι μόνον ἡ γλωσσικὴ αὕτη χρῆσις τῆς λέξεως μεταφυσικὴ ἐγκρίνεται ὑπὸ τοῦ Kant, ἀλλ' οὗτος ἤδη ἐν ἔτει 1787 χαρακτηρίζει ὡς ἐξῆς τὸ πρόγραμμά του. «'Ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ σχεδίου τὸ ὁποῖον προδιαγράφει ἡ κριτικὴ, τ. ἔ. ἐν τῷ μέλλοντι συστήματι τῆς μεταφυσικῆς, πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν αὐστηρὰν μέθοδον τοῦ περιφήμου Wolff, τοῦ μεγίστου ἐξ ὅλων τῶν δογματικῶν φιλοσόφων, ὁ ὁποῖος ἔδωκε πρῶτος τὸ παράδειγμα (καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐγένετο δημιουργὸς τοῦ μὴ εἰσέτι ἀποσβεσθέντος πνεύματος τῆς ἐμβριθείας ἐν Γερμανίᾳ), πῶς εἶνε δυνατόν διὰ τακτικῆς βεβαιώσεως τῶν πρώτων ἀρχῶν, διὰ εὐκρινοῦς καθορισμοῦ τῶν νοημάτων, διὰ δεδοκιμασμένης αὐστηρότητος τῶν ἀποδείξεων καὶ διὰ ἀποφυγῆς τολμηρῶν πηδημάτων εἰς τὰ πορίσματα, νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν σταθερὰν πορείαν τῆς ἐπιστήμης». Συνεπῶς ὁ Kant δέχεται μίαν μεταφυσικὴν κατὰ τὴν δογματικὴν μέθοδον, ἀποκρούει ὅμως τὸν δογματισμόν, τοῦτ. ἀρνεῖται οἵανδήποτε μεταφυσικὴν ἐπὶ δογματικῆς βάσεως. Παραδέχεται μὲν, ὡς ἐκφράζεται ὁ ἴδιος, τὴν »δογματικὴν μέθοδον«, ἀποκρούει ὅμως τὸν «δογματικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι», τοῦτέστιν ἀπαιτεῖ καὶ εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἢ διάνοια νὰ εἶνε πάντοτε κριτικῶς διατεθειμένη. Συνοψίζοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸν Kant ἡ κριτικὴ εἶνε ἡ «ἐκ τῶν προτέρων» ἐξασφάλισις τῶν πρώτων ἀρχῶν. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ κριτισμοῦ εἶνε ὅτι οὗτος ζητεῖ νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα ἀπὸ ἀρχὰς πρώτας ἐξησφαλισμένας a priori ἢ μεταφυσικὴ τοῦ δογματισμοῦ εἶνε ὅτι οὗτος ζητεῖ νὰ ἐξαγάγῃ πορίσματα ἐκ πρώτων ἀρχῶν μὴ ἐξησφαλισμένων, τῶν ὁποίων μάλιστα ὁ «ἐκ τῶν προτέρων» χαρακτὴρ δὲν εἶνε πάντοτε βέβαιος. Ἡ μέθοδος ὅμως τοῦ συμπεραίνειν εἶνε εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ εἶδη τῆς μεταφυσικῆς μία καὶ ἡ αὐτὴ «δογματικὴ μέθοδος»: ἐκ πρώτων ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι εἴτε ἐβεβαιώθησαν διὰ τῆς κριτικῆς, εἴτε δογματικῶς θεωροῦνται ὡς βέβαιαι, ἀναπτύσσονται θεμελιώδεις ἀρχαὶ ἢ συνάγονται θεωρίαι κτλ. Διὰ τοιαύτης σειρᾶς

τῶν ἡθῶν διότι αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸν τελευταῖον τελικὸν σκοπὸν (εἰς τὴν ἠθικὴν)· καὶ ἂν ἀκόμη δὲν τὸ πράττει πάντοτε διὰ αὐτόχρημα ἐπιτακτικῶν παραγγελμάτων πάντως ὅμως τὸ πράττει διὰ θεωρητικῶν τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ θεμελιώσῃ τοιοῦτον ἀ-θεωρητικὸν δέον.

ἀποδείξεων εἶνε δυνατόν εἰς οἵανδήποτε μεταφυσικὴν νὰ προσλάβῃ τὴν μορφήν στερεῶς συνηρμοσμένης «διδασκαλίας» ἢ ὁποία τότε θὰ εἶνε δυνατόν νὰ προσβληθῇ μόνον εἰς τὰς πρώτας τῆς ἀρχάς, οὐδέποτε ὅμως (ἐὰν χειρίζεται τις ἀκριβῶς κατὰ τοὺς κανόνας τὴν παραδεδεγμένην δογματικὴν ἢ διδασκαλικὴν μέθοδον) εἰς τὰ συμπεράσματά της καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐπιχειρηματολογίας της.

Ἡ μεταφυσικὴ ἀνάγκη νὰ ἀκολουθῇ τὴν δογματικὴν μέθοδον, δηλ. «ἐκ πρώτων ἀρχῶν a priori βεβαίων νὰ ἀποδεικνύῃ ἐν αὐστηρᾷ ἀλληλουχίᾳ» ἀνάγκη «κατὰ τὰς αὐστηροτάτας ἀπαιτήσεις νὰ βαδίζῃ συστηματικῶς, τοῦτ. κατὰ τοὺς παραδεδεγμένους κανόνας (ὄχι ὡς τὸ πολὺ κοινόν)». Μόνον οὕτως εἶνε δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπιστημονικὴ συστηματοποίησις. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖται, πλὴν τῆς ἀκολουθήσεως ἀκριβοῦς μεθόδου, καὶ ἡ παραδοχὴ μιᾶς καλῶς θεμελιωμένης καὶ πλήρους διαιρέσεως τοῦ ὑπὸ ἐπεξεργασίαν πεδίου· καὶ εἰς τοῦτο ἀκόμη ὁ Kant ἀκολουθεῖ τὰ ὑπὸ τῆς σχολῆς παραδεδεγμένα. Τὸ «ὄλον σύστημα τῆς μεταφυσικῆς» (ἐν τῇ «ἰδιαζούσῃ», καθαρῶς «θεωρητικῇ» τοῦτ. τῇ ἀφηρημένῃ ἔννοιᾳ τῆς λεγομένης μεταφυσικῆς τῆς φύσεως) διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ Kant, ὅπως καὶ ὑπὸ τοῦ Christian Wolff, εἰς τέσσαρα κύρια μέρη, φέροντα τὰ ὀνόματα: ὄντολογία, δογματικὴ φυσιολογία (ἀποτελουμένη ἐκ τῆς δογματικῆς φυσικῆς καὶ τῆς δογματικῆς ψυχολογίας), δογματικὴ κοσμολογία καὶ δογματικὴ θεολογία. Ἀφοῦ ἡ Κριτικὴ πρόκειται νὰ «προδιαγράψῃ τὸ σχέδιον» καὶ δι' αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς μεταφυσικῆς, ἀνάγκη ἢ μνημονευθεῖσα διαίρεσις νὰ ὑποδεικνύεται ἤδη κάπως εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῶς λόγου. (Καὶ πράγματι ἀντιστοιχεῖ ἡ «νοητὴ» (transzendentale) ἀναλυτικὴ πρὸς τὴν ὄντολογίαν ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ, ἢ θεωρία περὶ τῶν παραλογισμῶν πρὸς τὴν δογματικὴν ψυχολογίαν, ἢ θεωρία περὶ τῶν ἀντινομιῶν πρὸς τὴν δογματικὴν κοσμολογίαν, ἢ δὲ θεωρία περὶ τοῦ ἰδεώδους τοῦ καθαρῶς λόγου ἀνταποκρίνεται τέλος πρὸς τὴν δογματικὴν θεολογίαν). Δὲν ἀρκεῖ ὅμως μόνον τοιοῦτος παραλληλισμὸς μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν τῆς κριτικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἡ κριτικὴ ὡς σύνολον εἶνε ἀνάγκη (ὡς εἴπομεν) νὰ

εὐρίσκη τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν εἰς τὸ εἰρημένον εἰδικὸν ἔργον τῆς μεταφυσικῆς. Εἶνε δυνατόν νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ὄντολογία· ἐννοεῖται ὅμως μόνον ἐὰν αὕτη ἀκολουθεῖ μὲν τὴν δογματικὴν μέθοδον δὲν ἐξεφυλίσθη ὅμως εἰς δογματισμόν. Ἐφοῦ δὲ τὰ λεγόμενα ὄντολογικὰ προβλήματα προκαλοῦσι πάλιν τὴν σήμερον τόσον ζωηρὸν ἐνδιαφέρον θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα κάπως λεπτομερέστερον τὴν ἀπέναντι αὐτῶν στάσιν τοῦ Kant. Βεβαίως δὲ εἶνε δυνατόν νὰ ἀποφύγωμεν νὰ φανῇ ὅτι ἀπομακρυνόμεθα τοῦ θέματος ἡμῶν περὶ φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς· οὐχ ἦτον δυνατόν τὰ ἀκολουθῶς ἐκτεθησόμενα νὰ λάβωσιν ἐκ τούτου ἓνα νέον ἐπίκαιρον (ἢ, ὅπερ ἴσως ὑπὸ ὠρισμένας περιστάσεις νὰ εἶνε προτιμώτερον, ἀκαιρον) βᾶθος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄρα θὰ διακρίνονται σαφέστερον· πάντως εἶνε οὕτω δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καλὴ ἐξασφάλις ἐναντίον τῶν συνήθων παρεξηγήσεων.

Ἐντὶ τῆς παλαιᾶς ὄντολογίας ὑπάρχει εἰς τὸ σύστημα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς θέσις ὅχι μόνον δι' ὀλόκληρον τὴν «κριτικὴν τοῦ καθαρῦ λόγου», ἀλλὰ καὶ διὰ περισσότερον ἀκόμη, δηλ. διὰ τὸ σύνολον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ὁ Kant ἀποκαλεῖ «νοητὴν (transzendentale) φιλοσοφίαν». Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κριτικῆς ἐκτίθενται ἐν τῇ «νοητῇ» φιλοσοφίᾳ μετὰ συστηματικῆς τελειότητος τοῦτ. ὑπὸ μορφήν μιᾶς καθ' ὅλους τοὺς κανόνας καὶ κατὰ τὴν δογματικὴν μέθοδον διηγμένης «θεωρίας». Αὕτη αὕτη ὅμως ἡ κριτικὴ, τοῦνατίον, προχωρεῖ ἐν τῇ «ἀναλύσει τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως» μόνον τόσον ὅσον εἶνε ἀνάγκη διὰ νὰ κριθῇ ἡ γνώσις ἡμῶν κριτικῶς ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἰκανότητός της. Εἰς ἀμφοτέρας ὅμως τὰς περιπτώσεις ἔχομεν ἓν καὶ μόνον πεδῖον ἐργασίας τὸ ὁποῖον πραγματευόμεθα ἀπὸ διαφόρων ἀπόψεων, καὶ διὰ τοῦτο τὴν μὲν μίαν φορὰν ἀτελῶς (κριτικῶς) τὴν δὲ ἄλλην τελείως (συστηματικῶς). Εἰς τὴν θέσιν ἄρα τῆς παλαιᾶς ὄντολογίας δύναται παρὰ Kant νὰ ὑπεισέλθῃ ὅχι μόνον ὀλόκληρος, συστηματικῶς διηγμένη, ἡ «νοητὴ» φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ «κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου», μάλιστα καὶ (βεβαίως μέ τινὰς ἐπιφυλάξεις) ἓν μέρος αὐτῆς τοῦτ. ἡ «νοητὴ» ἀναλυτικὴ». Αἱ οὐσιωδέστεραι τῶν πρώτων ἀρχῶν πάσης γνώσεως τοῦ ἀντικειμένου καθορίζονται ἤδη ὑπὸ τῆς «νοητῆς» ταύτης ἀναλυτικῆς.

Πᾶν ὅ,τι προσθέτουσιν ἢ (προηγούμενη) «ἐννοιολογική» αἰσθητική καὶ ἢ (ἐν τέλει ἀκολουθοῦσα) «νοητή» διαλεκτική ἀποτελεῖ κυρίως μόνον τὰς εἰδικὰς (συνιστώσας ἢ κανονιζούσας) πρώτας ἀρχὰς τῆς ἀναφορᾶς ἡμῶν εἰς αἰσθητὰ (μαθηματικά καὶ φυσικο — ἐπιστημονικά) ἀντικείμενα, ἢ εἰς τι ὑπεραισθητὸν καὶ ἀνυπόθετον.

Οὕτω θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῆ ἢ ἐντύπωσις ὅτι ἢ κριτική τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ λόγου πρόκειται τελειωτικῶς νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ ὄντολογικὰς ἐργασίας αἱ ὁποῖαι νὰ ἐρευνῶσιν, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἀριστοτέλους, «τὸ ὄν ὡς τοιοῦτον» ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ τὸ περιγράψωσιν ὅπως μόνον του ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς. Εἰς τοῦτο ὁμοῦς ἀντίκειται ἀκριβῶς τὸ κυριώτερον πόρισμα τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ λόγου. Τὸ «ὄν ὡς τοιοῦτον», τὸ «ὄν κατ' ἀρχὴν» ἢ (ὡς ἐπίσης ἐκφράζεται ὁ Kant ἀκολουθῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Wolff δεδομένην γερμανικὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως (ὄντολογία) «τὰ πράγματα ἐν γένει» δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γίνωσι λογικῶς ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Τὸ κοινὸν πόρισμα τῆς «ἐννοιολογικῆς» αἰσθητικῆς καὶ «ἐννοιολογικῆς» ἀναλυτικῆς συνίσταται μᾶλλον ἀκριβῶς εἰς τοῦτο ὅτι αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς διανοίας μας δύνανται νὰ ἀναφέρωνται μόνον εἰς ἀντικείμενα τῆς πείρας, «εἰς ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων, οὐδέποτε ὁμοῦς εἰς πράγματα ἐν γένει» (ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου δι' οὗ προσβάλλουσι τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν), εἰάν ἐννοεῖται (προσθέτει ὁ Kant ῥητικῶς ἀκόμη εἰς τὸ ἰδικόν του πρόχειρον ἀντίτυπον) «πρόκειται νὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῶν γνῶσιν». Αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς διανοήσεως ἀποτελοῦσι διὰ τοῦτο «ἀπλῶς ἀρχὰς τῆς περιγραφῆς τῶν φαινομένων» ἢ δὲ «ὑπερήφανος ὀνομασία ὄντολογία, ἢ ὁποῖα ἔχει τὴν ἀπαίτησιν νὰ δώσῃ περὶ τῶν ὄντων ἐν γένει συνθετικὴν γνῶσιν «ἐκ τῶν προτέρων» ἐν συστηματικῇ θεωρίᾳ...., ἀνάγκη νὰ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς μετριοφρονεστέρως τοιαύτης τῆς ἀπλῆς ἀναλυτικῆς τῆς καθαρᾶς διανοήσεως»¹⁾.

Καὶ ὁμοῦς, ὡς εἴπομεν, δὲν διστάζει μᾶλλον ταῦτα ὁ Kant νὰ δώσῃ ἐν τέλει τὴν ὑπερήφανον ὀνομασίαν «ὄντολογία» εἰς τὴν «ἐννοιολογικὴν» φιλοσοφίαν. Παρὰ τὴν κοινὴν ὀνομασίαν ἐξακολουθεῖ ὁμοῦς

¹⁾ Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ λόγου, 2α ἐκδ. 1787 (ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ σημειωθῆται ὡς Κ. τ. κ. Α., Β.) σελ. 303.

ὑφισταμένη ριζική διαφορά. Ἡ παλαιὰ ὄντολογία τοῦ ὑπὸ τοῦ Kant ὑπερνηκηθέντος δογματισμοῦ ἐπραγματεύετο ἀπ' εὐθείας περὶ «ὄντων ἐν γένει» ὡς εἰάν νὰ ἦσαν ταῦτα ἀπλούστατα δεδομένα. Ἡ ὄντολογία τοῦταντίον τῆς «ἐννοιολογίας» φιλοσοφίας «ἐξετάζει μόνον αὐτὴν τὴν διάνοιαν καὶ αὐτὸν τὸν νοῦν ὡς μέρη ἐνὸς συστήματος ὄλων τῶν νοημάτων καὶ ὄλων τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τὰ ὅποια ἀναφέρονται γενικῶς εἰς ἀντικείμενα, χωρὶς νὰ λαμβάνη ὡς βάσιν ἀντικείμενα δεδομένα». Ἡ παλαιὰ ὄντολογία ἐνόμιζεν ὅτι ἡδύνατο νὰ θεωρῇ τὰ πράγματα ὡς κάτι δεδομένον τὸ ὅποιον νὰ λάβῃ ἀμέσως ὡς θέμα τῆς ἐρεῦνης τῆς. Ἡ ὄντολογία τοῦ Kant, τοῦναντίον, θεωρεῖ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὡς δεδομένον νομιζόμενον εἶνε ἄλυτον εἰσέτι πρόβλημα καὶ ἐξετάζει πρωτίστως τὰς νοητὰς προϋποθέσεις διὰ νὰ εἶνε τι δεδομένον· ὁπότε ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν καθιστῶσι δυνατὴν γνῶσιν περὶ πραγμάτων ἐν γένει ἢ περὶ ὄντων ὡς τοιούτων, ἀλλὰ μόνον γνῶσιν περὶ πραγμάτων τῆς πείρας ἢ περὶ ὄντων ἐντὸς τοῦ ἐμπειρικοῦ ἡμῶν κόσμου τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Kant καταλήγει συνεπῶς εἰς τὸν ἐξῆς ὄρισμόν εἰς τὸν ὅποιον περιλαμβάνονται σαφέστατα πάντα τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα. «Ὀντολογία εἶνε ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη (ὡς τμῆμα τῆς μεταφυσικῆς) ἢ ὅποια καταρτίζει σύστημα ὄλων τῶν ἐννοιῶν τῆς διανοήσεως καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον αὗται ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα τὰ ὅποια ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ ἄρα δύνανται νὰ ἐπιβεβαιωθῶσι διὰ τῆς πείρας». Δὲν θίγει αὕτη τὸ ὑπερ-αισθητὸν τὸ ὅποιον, ὡς γνωστόν, εἶνε ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς· ἀποτελεῖ ἄρα μέρος ταύτης μόνον ὡς προπαιδευτικὴ, ὡς ἡ αὐλὴ ἢ ὁ πρόδομος τῆς κυρίως μεταφυσικῆς καὶ ἀποκαλεῖται «ἐννοιολογικὴ» φιλοσοφία διότι περιλαμβάνει τοὺς ὄρους καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα συμπάσης τῆς ἡμετέρας γνώσεως ἐκ τῶν προτέρων»¹⁾. Ἡ παλαιὰ ὄντολογία καὶ ἐκείνη

¹⁾ Kant : Ποῖαι εἶνε αἱ πραγματικαὶ πρόοδοι τὰς ὁποίας ἐπετέλεσεν ἡ μεταφυσικὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff, ἐν Γερμανίᾳ; μετὰ θάνατον ἐκδ. ὑπὸ Rink. ἐκδ. Vorländer 1905 σελ. 84 (Τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν ἀνετυπώθη πάλιν δυστυχῶς ἐν τῇ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας γενομένῃ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Kant). Διὰ τὴν γνώμην τοῦ Kant ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξύ «κριτικῆς» καὶ «μεταφυσικῆς» μεταξὺ «ἐννοιολογικῆς φιλοσοφίας» καὶ «ὄντολο-

ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία παρὰ Kant καταλαμβάνει τὴν θέσιν ἐκείνης, ἔχουσιν συνεπῶς παρὰ τὴν ταυτωνυμίαν δύο θεμελιωδῶς

γιας· παράβαλε ἐπίσης K. τ. κ. Α. Β. σελ. XXXV/XXXVI, Σελ. 24-30 σελ. 860-879. Κριτικὴ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως», Εἰσαγωγή (καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκτεστέρῃ αὐτῆς μορφῇ, ἡ ὁποία ἐξεδόθη χωριστὰ ὑπὸ Gerh. Lehmann ἐν ἔτει 1927). Λογική, ἐκδ. Jäsche, εἰσαγ. III.

Ἐπειδὴ αἱ ὀντολογικαὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ συγχρόνῳ φιλοσοφίᾳ λέγουσιν ὅτι ἔχουσι πολλαπλοὺς δεσμοὺς πρὸς τὸν Kant καὶ ὅτι προτίθενται νὰ θυσιάσωσι μόνον τὸν λεγόμενον «Νεοκαντιανισμόν», εἶνε καλὸν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, τοῦλάχιστον εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, τὴν ἱστορίαν τῶν νεωτέρων περὶ Kant ἀπόψεων. Παρὰ τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν ἴσταιται ὁ πραγματισμὸς τοῦ Herbart καὶ τῆς σχολῆς του· ἀμφοτέραι αἱ κατευθύνσεις (ἦτοι Fichte Schelling καὶ Hegel ἀφ' ἑνός, καὶ ὁ Herbart ἀφ' ἑτέρου) συμφωνοῦσιν ἐν τούτῳ μεταξύ των ὅτι τὸ νὰ προχωρήσωσι πέραν τοῦ Kant σημαίνει κατεύθυνσιν πρὸς νέαν μεταφυσικὴν (πρβλ. π. χ. Herbart: Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie, ἰδία § 150 σημ. ἐκεῖ ἀπορρίπτονται ὡς ἀστηρικτοὶ ἡ «ἐννοιολογικὴ» αἰσθητικὴ καὶ ἡ λογικὴ ἀνεξαρτήτως ἐξεταζόμεναι καὶ ἄνευ ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὸν τελικὸν μεταφυσικὸν σκοπὸν). Ἐξ ἐναντίας οἱ Νεοκαντιανοὶ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 19 αἰῶνος ἐξετίμησαν τὸν Kant ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς ἀπλῶς κριτικὸν γνωσεολόγον σπανίως δὲ καὶ ὡς μεταφυσικὸν φιλόσοφον. Μόνον τῇ βοηθείᾳ μιᾶς θεωρίας τῆς γνώσεως ἐνόμισεν ὁ παλαιότερος νεοκαντιανισμὸς ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμυνθῇ ἐναντίον τοῦ ὕλισμοῦ ὁ ὁποῖος περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (λόγω τῶν συμπτωμάτων ἀποσυνθέσεως πού ἐπηρεουσίαζεν ἡ σχολὴ τοῦ Hegel) ἠπέιλει ταχέως νὰ ἐπικρατήσῃ, καὶ ἐν γένει ἐναντίον πάσης φύσεως φυσιολογισμοῦ ὁ ὁποῖος δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ καμμίαν διαφορὰν μεταξύ φυσικο-ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὰ διὰ τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τοῦ νεοκαντιανισμοῦ εἶναι ἡ «Ἱστορία τοῦ Ὑλισμοῦ» (Geschichte des Materialismus) τοῦ Friedrich Albert Lange (α' ἐκδ. 1866) καὶ διαφορα συγγράμματα τοῦ Hermann Helmholtz. Καὶ εἰς τὴν σχολὴν ἐπίσης τοῦ Marburg καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς Γερμανίας συνεκεντροῦτο τὸ ἐνδιαφέρον πρωτίστως ἐπὶ τῆς «Περὶ πείρας θεωρίας τοῦ Kan'» (ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον: Kants Theorie der Erfahrung» ἐδημοσιεῦθη ἐν ἔτει 1871 θεμελιωδὲς ἔργον τοῦ ἐκ Marburg σοφοῦ Hermann Cohen) καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Kant περὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν ἐπιστημονικῶν νοημάτων. Βεβαίως ἀνεγνωρίζετο οὗτος καὶ ὡς ἰδρυτὴς νέου εἴδους ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς· ἡ μεταφυσικὴ ὁμως βᾶσις καὶ ὁ μεταφυσικὸς σκοπὸς τῶν ἔργων του τούτων δὲν ἐλαμβάνοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὑπ' ὄψιν καίτοι (ἐφ' ὅσον γνωρίζω) κανεὶς ἐκ τῶν νεοκαντιανῶν δὲν ἠρνεῖτο τὴν ὑπαρξίν των. Τὸ μεσαῖον τοῦτο στάδιον τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἀντιπροσωπεύεται ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Alois Riehl («Der philosophische Kritizismus, τόμ. I. 1876. 3 ἐκδ 1924). Ὁ Riehl κλείει τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ περὶ Kant περιγραφὴν (καίτοι περιοριζομένην εἰς τὰ γνω-

διάφορα πεδία ἐφαρμογῆς· δὲν διακρίνονται ἄρα ἀπλῶς (ὡς ἡ κριτικὴ ἀπὸ τὴν «ἐννοιολογικὴν» φιλοσοφίαν) διὰ τῆς «μεθόδου» των. Ἡ ὄν-

σεολογικά προβλήματα) μετὰ τὰς χαρακτηριστικὰς λέξεις : «Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου παραδέχεται τὸ μεταφυσικόν, ἀρνεῖται ὅμως τὴν Μεταφυσικὴν». Εἶνε ἀληθές ὅτι ὁ Riehl, ὡς καλὸς γνώστης τοῦ Kant, παραδέχεται ἐν τέλει ὅτι ὁ Kant «δὲν κατώρθωσε κυρίως» νὰ διασπάσῃ ἐντελῶς τὸν μαγεϊκὸν κύκλον τοῦ μεταφυσικῶς σκέπτεσθαι (μν. ἔρ. Τομ. Π. 2^α ἔκδ. 1926, σελ. 86-93). Διάφορα ἐντελῶς τῶν δύο τούτων μονομερῶν περὶ Kant πραγματειῶν μοῦ φαίνονται ὅτι εἶνε δύο κυρίως ἔργα : ὁ Kuno Fischer, ὡς ὄπαδός τοῦ Hegel καὶ τελευταίως ὁ Heinrich Rickert ὡς συγγραφεὺς ἰδίου συστήματος τῆς φιλοσοφίας, ἐκτιμῶσι τὸν Kant ὡς συστηματολόγον καὶ συνεπῶς καὶ ὡς μεταφυσικόν, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν γνωσεολογικὴν λειτουργίαν τῆς «κριτικῆς» (Kuno Fischer : Immanuel Kant und seine Lehre 2. Τομ. 1861, 6. ἔκδ. ὑπὸ ἐκτύπωσιν· πρβλ Ernst Hoffmann : Kuno Fischer, 1924 Heinrich Rickert : Kant als Philosoph der modernen Kultur, 1924 πρβλ. ἰδία σελ. 153). Πάντως εἶνε δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τρίτον τι στάδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant πραγματειῶν· τὸ στάδιον τοῦτο χαρακτηρίζει ἰδιαιτέρως ἰσχυρὸς τονισμὸς τῶν μεταφυσικῶν στοιχείων εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Kant. Ὡς σπουδαιότεροι ἀντιπρόσωποι τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐνεφανίσθησαν μέχρι τοῦδε ὁ Richard Kroner (Von Kant bis Hegel, Τόμ. 1. 1921) καὶ ὁ Max. Wundt (Kant als Metaphysiker, 1924, πρβλ. ἰδία σελ. 375—400). Ὁ Kroner ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματά του μᾶλλον πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴν μεταφυσικὴν τοῦ ἀρχομένου 19^{ου} αἰῶνος (πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Kroner ἀποκαλουμένην «μεταφυσικὴν τοῦ ἐγώ» καὶ «μεταφυσικὴν τοῦ πνεύματος» ἀντὶ πρὸς τὴν παλαιάν «μεταφυσικὴν τῶν ὄντων»)· ὁ Wundt παρατηρεῖ μᾶλλον πρὸς τὰ ὀπίσω πρὸς τὴν δογματικὴν μεταφυσικὴν τοῦ φθίνοντος 18 αἰῶνος. Ἐπὶ τῇ βάσει μάλιστα μεμονωμένων χωρίων εἰς τὰς ἄνω ἐπι βραβεῖω γραφείας πραγματείας (ἔκδ. Vorländer σελ. 98/99 καὶ 108/109) ἀποτολμᾷ ὁ Wundt νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἐπόμενα : Ὁ Kant ἀσπάζεται τὸν δογματισμόν. Ἐν τῷ δογματισμῷ βλέπει τὴν ὀλοκληρωτικὴν πραγμάτων τῆς θεωρίας του. Τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι θέλουσι νὰ τὸν παραστήσωσι μόνον ὡς κριτικόν». Τοιούτου εἴδους ἐκφράσεις εἶνε δυνατόν τοῦλάχιστον νὰ παρεξηγηθῶσι διότι οὐδόλως ἀνταποκρίνονται, οὔτε πρὸς τὰς συνήθεις παρὰ Kant ἀπαντώσας γλωσσικὰς μορφάς.

Καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Wundt ἀναφερόμενα χωρία τῆς ἐπίσης ἐπι βραβεῖω πραγματείας γίνεται χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου «δογματικός» ὄχι ὅμως καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ «δογματισμός». Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τοῦ ἐκφράζεσθαι συμφωνεῖ ἀκόμη πολὺ καλὰ πρὸς τὴν «κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου». Δογματικὴ μεταφυσικὴ (τ. ε. δογματικῶς ἐργαζομένη) σημαίνει δια τὸν Kant κατὰ πολὺ διάφορον ἑνὸς μεταφυσικοῦ δογματισμοῦ. Ὁ Kant δὲν θέλει νὰ εἶπῃ καθόλου ὅτι ὁ κριτικισμὸς πρέπει τελειωτικῶς νὰ μεταβληθῇ εἰς δογματισμόν, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἡ ἀπλῶς κριτικὴ μέθοδος ἀνάγκη νὰ συνεχισθῇ διὰ δογματικῆς μεθόδου, ὅτι

τολογία τοῦ δογματισμοῦ ἔχει νὰ κάμῃ μὲ δεδομένα, μὲ αὐτὰ τὰ ὄντα, μὲ τὸ ὄν ὡς τοιοῦτον· ἡ ὄντολογία τῆς «νοητῆς» φιλοσοφίας ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τοὺς ὅρους καὶ τὰς προϋποθέσεις διὰ νὰ εἶνε τι δεδομένον, μὲ κἄτι τὸ ὁποῖον «ἀφορᾷ τὰ ἀντικείμενα», μὲ ἀναφορὰν πρὸς κἄτι τὸ ὁποῖον τίθεται ὡς ὄν, τοῦτ. μὲ διάνοιαν καὶ λόγου, μὲ νοήματα καὶ θεμελιώδεις ἀρχάς.

Τοῦτο τὸ γεγονός τὸ νὰ ἀνατρέξῃ πέραν τοῦ δεδομένου μέχρι τῶν ἐν αὐτῷ πραγματοποιουμένων ἀλλὰ μὴ ἐξαντλουσῶν αὐτὸ πρῶτων ἀρχῶν, διακρίνει τὸν νοητὸν (οὐχὶ ἐντελῶς ἐσωτερικὸν καὶ οὐχὶ ἐντελῶς ὑπερβατικὸν) χαρακτῆρα ἐκείνου μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται ἡ «ἐννοιολογικὴ» φιλοσοφία. Μόνον τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς εἶνε δυνατόν νὰ πραγματευθῶσι περὶ ἐσωτερικῶν ἢ ὑπερβατικῶν ἀντικειμένων, περὶ δεδομένων αἰσθητῶν καὶ περὶ ζητούμενων ὑπερ-αἰσθητῶν. Ἄλλὰ καὶ τότε ἀκόμη ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἡ ἔρευνα ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ «ἐκ τῶν προτέρων», ἄρα ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος καὶ τοῦ ἀναγκαίου τὸ ὁποῖον ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως πάσης πείρας· διὰ τοῦτο πρόκειται ἐκεῖ περὶ «ὀρθολογικῆς» καὶ ὄχι ἀκόμη περὶ «ἐμπειρικῆς» φυσικῆς, ψυχολογίας, κοσμολογίας καὶ θεολογίας. Οὐχ ἤτιον λαμβάνεται ἤδη ὑπ' ὄψιν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν «νοητῶν» πρῶτων ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς πείρας καὶ ἐπὶ τῶν πέραν πάσης πείρας ἐξικνου-

ἡ ἀτελῆς διδασκαλία τῆς κριτικῆς ἀνάγκη νὰ εὔρῃ τὴν τελειοποίησίν της εἰς μίαν συστηματικῶς «πλήρη καὶ ἀρτίαν» «θεωρίαν». Ὁ τελευταῖος σκοπὸς κατὰ Kant (ἤδη ἀπὸ τοῦ 1781 καὶ ὄχι βραδύτερον μόλις) εἶνε ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπερ-αἰσθητόν, ἀλλὰ μέχρι τέλους ὑποστηρίζει οὗτος ὅτι ἡ μετάβασις αὕτη ἀνάγκη νὰ δικαιολογεῖται ἀποκλειστικῶς διὰ προηγουμένης κριτικῆς, ὅποτε ταυτόχρονως ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπιτελεῖται καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ εἰς τὸ πρακτικὸν πεδῖον. Καὶ ἄλλοθεν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὴν ἐξέλιξιν τῆς κριτικῆς εἰς μεταφυσικὴν, ἢ τὴν συνύφανσιν ἐκείνης πρὸς ταύτην, δὲν ἐσκόπευεν ὁ Kant νὰ πραγματοποιήσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ ὅτι τὴν εἶχεν ἤδη σκιαγραφήσει εἰς τὰ 1781 ἐν τῇ «ἀρχιτεκτονικῇ τοῦ καθαρῦ λόγου». Ὅχι ἔνεκα οἰωνδῆποτε (ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Kant πραγματοποιηθεισῶν) μεταρρυθμίσεων τοῦ τότε ἐτοιμασθέντος σχεδίου ἀλλὰ συνεπεία τοῦ ἀσυμβιβάστου μεταξὺ μερῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ σχεδίου προετοιμάζεται ἡ ἐξέλιξις τῆς ἰδεοκρατικῆς μεταφυσικῆς καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς.

μένων συνδέσεων αὐτῶν· διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν νὰ λάβῃ ἐνταῦθα χώραν διάκρισις τῆς μεταφυσικῆς ἀναλόγως τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν ἀντικειμένων. Ἡ ὄντολογία τῆς «ἐννοιολογικῆς» φιλοσοφίας παρέχει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀπαραίτητον προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν διὰ τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς· διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν καὶ αὕτη νὰ χαρακτηρισθῇ (ὡς καὶ ἡ ἀπλήκριτική) ὡς προπαίδευσις. Τοιοῦτοτρόπως ἡ «κριτικὴ μορφή τοῦ διανοεῖσθαι» διαπνέει ὀλόκληρον τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν τοῦ Kant· ὁ δογματισμὸς ἐξαφανίζεται, ἀν καὶ ἡ δογματικὴ μέθοδος ἐργασίας διατηρεῖται εἰς μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Μετὰ πάσης δυνατῆς σαφηνείας γίνεται τοῦτο φανερόν εἰς τὸ μόνον τμῆμα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύθη ὁ Kant, ἐκτὸς τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ ἐν γένει ἐκτὸς τῆς ὄντολογίας. Εἰς τὰς «μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης» (*Metaphysische Anfangsgrunde der Naturwissenschaft* 1786) ἀναλύει οὗτος τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς «ὀρθολογικῆς φυσικῆς» καὶ δὴ διὰ τῆς δογματικῆς μεθόδου, τ.ἔ. «ἀποδεικνύων αὐστηρῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων βεβαιωμένων πρώτων ἀρχῶν». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐργάζεται π.χ. μὲ τοὺς πίνακας τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, ἀναφέρεται παρὰ τὸν *a priori* χαρακτῆρα τῶν πορισμάτων τοῦ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων καὶ ὄχι εἰς ὄντα καθ' ἑαυτά, τὸ ὅλον ὕψος τῆς σκέψεως τοῦ εἶνε περισσότερον τὸ τοῦ Νεύτωνος ἢ τὸ τοῦ Wolff. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκλείεται οἰαδήποτε μετάπτωσις εἰς τὴν παλαιὰν μεταφυσικὴν τοῦ δογματισμοῦ (ἐπίσης ὁμως καὶ πᾶσα πρόοδος πρὸς μίαν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ἐν τῷ πνεύματι τῆς μετὰ τὸν Kant ἰδεοκρατίας).

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁμως πρόκειται, ὡς εἵπομεν, μόνον περὶ τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τῆς μεταφυσικῆς καὶ ὄχι περὶ τοῦ πρακτικοῦ, μόνον περὶ τῆς μεταφυσικῆς τῆς φύσεως καὶ ὄχι περὶ τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ὡς ἀτελής ἐπεξεργασία τῆς ὄντολογίας, τῆς «ἐννοιολογικῆς» φιλοσοφίας, ἔχει θέσιν μόνον εἰς τὸ ἐν μέρος τοῦ συστήματος τοῦ Kant· δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας· μᾶλλον ταῦτα εἶνε ἀνάγκη νὰ προμηθεύσῃ εἰς

ταύτην θέσιν κενήν, καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν θεμελίωσιν της. Ἔργον της εἶνε νὰ ἀνοίξη τὸν δρόμον ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπεραισθητόν, καίτοι ἡ ἰδία δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον τοῦτον μέχρι τοῦ τελευταίου αὐτοῦ τέρατος. Θεός, ἐλευθερία καὶ ἀθανασία ἀποδεικνύονται ὑπ' αὐτῆς ὡς τι δυνάμενον νὰ νοηθῆ, καίτοι ὄχι νὰ γνωσθῆ ἀμέσως. Ὅτι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, δὲν εἶνε ἀδύνατον, ἀποδεικνύεται ὡς πρακτικῶς ἀναγκαῖον. Ἡ θεωρητικὴ Κριτικὴ ἐθεώρει ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς πείρας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐγὼ ἡμῶν, ἦσαν ἀπλῶς φαινόμενα· ἐπέτρεπεν ὅμως, μάλιστα ἡξίου, νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν «ὄντων καθ' ἑαυτά»· ἀπηγόρευε νὰ θεωρῶμεν πᾶν τὸ ὑπεραισθητόν ὡς ἀπλοῦν μῦθον καὶ τὴν ἐννοιαν τούτου ὡς κενὴν περιεχομένου». Εἶνε ὅμως βέβαιον ὅτι τὸ λογικὸν εἶνε δυνατόν (ὅπως καὶ ἡ διάνοια) νὰ ἐργασθῆ ὄχι μόνον θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς. Τὴν φιλοσοφίαν ἄρα ἐνδιαφέρει τώρα πρωτίστως νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ταύτην χρῆσιν τοῦ λογικοῦ ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας «ἐκ τῶν προτέρων» τὰς ἀντιστοιχοῦσας πρώτας ἀρχάς. Ἐν προκειμένῳ ὅμως πρόκειται αὐτόχρομα περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ὀλοκλήρου τοῦ πρακτικοῦ μας βίου καὶ ὄχι περὶ ζητήματος θεωρητικοῦ· διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη κατὰ τὴν «ἀναζήτησιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς» νὰ ἐρευνήσωμεν πρωτίστως τὴν περὶ ζωῆς ἀποψιν τοῦ ἀμαθοῦς καὶ μὴ παρεφθαρμένου κοινοῦ ἀνθρώπου ἢ (ὡς ἐκφράζεται ὁ Kant) τὴν «συνήθη λογικὴν γνῶσιν περὶ ἠθικῆς».

Ἀμέσως, μόλις θέσωμεν τὸ ἐρώτημα τοῦτο, καθίσταται φανερόν ὅτι ἀπόλυτον ἠθικὴν ἀξίαν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ μόνον μία καλὴ θέλησις, ὅτι εἰς αὐτὴν τότε μόνον εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ τὸ κατηγορούμενον τῆς καλῶσύνης, ὅταν ἐλατήριόν της εἶνε μόνον «τὸ καθῆκον», ὅτι πράξεις ἐκ καθήκοντος ἐπιχειρούμεναι δύνανται νὰ προέλθωσι μόνον ἐκ τῆς συμμορφώσεως πρὸς ἠθικὸν νόμον, καὶ ὅτι οὗτος (δεδομένου ὅτι ἐνταῦθα λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν μόνον ὁ καθορισμὸς τῆς καλῆς θελήσεως, χωρὶς καμμίαν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμά της) ἐν μόνον δύναται νὰ ζητήσῃ· «τὴν γενικὴν, τοῦτέστι τὴν κατ' ἀρχὴν νομιμότητα τῶν πράξεων». «Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐνεργήσω

εἰ μὴ εἰς τρόπον ὥστε νὰ θέλω ἢ ἀρχὴ τῶν πράξεών μου νὰ γίνῃ γενικὸς νόμος. . Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ πλήρως ἡ κοινὴ ἀνθρωπίνη λογικὴ ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτῆς κρίσει· καὶ ἔχει πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὑπονοουμένην ταύτην ἀρχήν». «Ὅλα αὐτὰ γίνονται ὅθεν ἤδη φανερὰ καὶ χωρὶς καμμίαν ἀναφορὰν πρὸς τὰ πορίσματα τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου. Μάλιστα εἶνε δυνατὸν ἀμέσως νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτῶν καὶ μίαν παιδαγωγικὴν συνέπειαν. Ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος εἶνε προσιτὴ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἀμέσως, ἄνευ ἄλλης τινὸς θεωρίας, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη διὰ τὴν ἠθικοποιητικὴν ἀγωγὴν εἰ μὴ μόνης τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους. Περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου τμήματος τοῦ ἔργου τοῦ «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten». (Αἱ βάσεις τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν), 1785, συγκεφαλαιοῖ ὁ Kant τὰ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ λεχθέντα· «καὶ οὕτω ἐφθάσαμεν ἐν τῇ ἠθικῇ γνώσει τῆς συνήθους ἀνθρωπίνης λογικῆς μέχρι τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν βεβαίως αὕτη δὲν σκέπτεται οὕτω κεχωρισμένην ὑπὸ γενικὴν τινα μορφήν, ἀλλὰ πράγματι ἔχει αὐτὴν διαρκῶς πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ μεταχειρίζεται πρὸς καθοδήγησιν εἰς τὰς κρίσεις της. Θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ δείξωμεν ἐνταῦθα πῶς αὕτη, μὲ τὴν πυξίδα ταύτην ἀνὰ χεῖρας, εἶνε πολὺ καλὰ εἰς θέσιν νὰ ἀποφασίσῃ εἰς ὅλας τὰς παρουσιαζομένας περιπτώσεις τί εἶνε καλόν, τί κακόν, τί σύμφωνον καὶ τί ἀντίθετον πρὸς τὸ καθῆκον, ἀρκεῖ, χωρὶς νὰ διδάξωμεν εἰς αὐτὴν καὶ τὸ ἐλάχιστον νέον, νὰ ἐλκύσωμεν τὴν προσοχὴν της, ὡς ἔπραττεν ὁ Σωκράτης, ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀρχῆς καὶ πῶς συνεπῶς δὲν ὑπάρχει καμμία ἀνάγκη ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας διὰ νὰ γνωρίζωμεν τί πρέπει νὰ πράξωμεν διὰ νὰ εἴμεθα καλοὶ καὶ τίμιοι, καὶ μάλιστα φρόνιμοι καὶ ἐνάρετοι».

Μὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἔπρεπε βεβαίως νὰ ἀρκεσθῶμεν ἐὰν ἡ «συνήθης ἀνθρωπίνη λογικὴ» ἦτο εἰς θέσιν νὰ διατηρήσῃ τὴν «ἀθωότητά» της, ἐὰν δὲν ἐσυνήθιζε, παρασυρομένη ὑπὸ διαφορῶν ἐπιθυμιῶν, μάλιστα ὑπὸ τινος «ῥιζικῶς κακοῦ» ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, νὰ ἀπομακρύνηται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει πάντοτε πρόχειρον, ὡς ἀπολύτως ἀσφαλῆ πυξίδα, ἐν μέσῳ ὄλων τῶν τρικυμιῶν τῶν παθῶν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μένει ἀθῶος, αἱ ἐπιθυμίαι

του τὸν φέρουσι πρὸς τὸ κακόν· καὶ τότε ἀρχίζει «τὰ σοφίσματα ἐναντίον τῶν αὐστηρῶν ἐκείνων νόμων τοῦ καθήκοντος, καὶ θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἰσχύν των, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἀγνότητα καὶ αὐστηρότητα αὐτῶν.» Ἐγκαταλείπει τὴν κατάστασιν τῆς καλοκαγάρου «συνήθους ἀνθρωπίνης λογικῆς», καὶ ἀποτολμᾷ (ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἐπιστημονικῶς ὀλίγον παρεσκευασμένος) τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ πεδίον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, «καλλιεργεῖ» τὸν ἑαυτόν του, τείνει πρὸς μὀρφωσιν, διότι ἐν τῇ τυφλώσει του πλανᾶται, νομίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως θὰ δυνηθῇ νὰ ἐλαφρώσῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔδωκεν εἰς ἑαυτόν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἢ μορφοῦσα τὴν διάνοιαν δὲν πρόκειται νὰ ἀποτελέσῃ ταῦτοχρόνως καὶ ἠθικὴν παραμὀρφωσιν τῆς θελήσεως, ἐὰν δὲν πρόκειται νὰ διαστραφῇ ἢ καὶ νὰ ἀπωλεσθῇ ἀκόμη ἢ γνησία ἀρχὴ πάσης ἠθικότητος, εἶνε τότε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα ἡ βοήθεια τῆς φιλοσοφίας. Ὅταν ἡ ἀθωότης τοῦ κοινου (προφιλοσοφικου) λόγου ἔχει καταστραφῇ ὑπὸ τῶν τεχνασμάτων τῆς λογικῆς, τότε μόνον ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς εἶνε εἰς θέσιν νὰ βοηθήσῃ (καὶ μάλιστα, κατὰ τελευταῖον λόγον, μόνον ὁ ὑποστὰς τὴν φιλοσοφικὴν κριτικὴν «καθαρὸς πρακτικὸς λόγος») ¹⁾. Σαφέστερος καθορισμὸς τῆς ἀπο-

¹⁾ Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, ἔκδοσις Ἀκαδημίας, Τόμ. IV. σελ. 405. - Πρὸς τούτοις τὰς μεταξὺ Kant καὶ Rousseau ἐκτάκτως σπουδαίας συζητήσεις ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικο-φιλοσοφικῆς καὶ παιδαγωγικῆς, ἴδια Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (1784), ἔκδ. τῆς Ἀκαδημ. Τόμ. VIII, σελ. 26. «Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte» (1786) ἐνθ. ἀν. σελ. 115 ἐπ. καὶ «Anthropologie in pragmatischer Hinsicht» (1798), ἔκδ. Ἀκαδ. Τόμ. VII σελ. 326 ἐπ. - Ὁ Rousseau δὲν εὗρισκετο καὶ τόσον ἐν τῷ ἀδίκῳ ὅταν ἐπροτίμα τὴν κατάστασιν τῶν ἀγρίων, ἐφ' ὅσον βεβαίως παραλείπωμεν τὴν τελευταίαν βαθμίδα τὴν ὁποίαν πρόκειται ἀκόμη νὰ ἀνέλθῃ τὸ ἡμέτερον γένος. Ἡ τέχνη καὶ αἱ ἐπιστῆμαι μᾶς ἐμὀρφώσαν εἰς μεγάλον βαθμόν. Εἴμεθα πολιτισμένοι μέχρις ὑπερβολῆς εἰς παντὸς εἶδους κοινωνικῆς εὐγενείας καὶ κοσμιότητος· ἀλλ' εἴμεθα πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρηθῶμεν ὡς ἤδη ἠθικοποιημένοι...κάθε κλόν ὁμῶς τὸ ὁποῖον δὲν βασιζέται ἐπὶ ἠθικῶς καλῆς διαθέσεως τῆς ψυχῆς, δὲν εἶνε παρὰ φαινάκη καθαρὰ καὶ λάμπουσα ἀθλιότης». Ὅπως δὲποτε ἡ ὁδὸς τῆς ἐπανόδου πρὸς τὴν ἀπλὴν φυσικὴν κατάστασιν μᾶς εἶνε διὰ παντὸς φραγμένη· ὁ «ἀκαταπαύστως καὶ ἀκατάσχετως

λύτου ὑποχρεωτικῆς ἰσχύος τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶνε ἄρα δυνατὸς μόνον τῆ βοηθείᾳ φιλοσοφικῶν συλλογισμῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἄνευ ἰδιαιτέρας κριτικῆς τοῦ νοῦ. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἀνάγκη νὰ λάβῃ τὴν μορφήν «κατηγορηματικῆς ἐπιταγῆς», ἡ ὁποία ἐπιτάσσει ἀπολύτως, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος δέον νὰ θεωρεῖται ὡς πρόσωπον διὰ λόγου πεπροικισμένον καὶ ὄχι ὡς πρᾶγμα, ὅτι ἄρα παντοῦ καὶ πάντοτε εἶνε σκοπὸς ἀφ' ἑαυτοῦ του καὶ οὐδέποτε ἀπλοῦν μέσον· διότι μόνον αὐτῷ θὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀξία καὶ ἀνεξαρ-

πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν αὐτῷ εὕρισκομένων ἰκανοτήτων τὸν ἄνθρωπον παρορμῶν νοῦς δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ τοιαύτην ἐξαρχῆς ἐπανάληψιν τοῦ παρελθόντος του. Μάλιστα δὲν εἶνε κἂν ἀνάγκη νὰ θρηνηῶμεν διὰ τὴν ἔξοδόν μας ταύτην ἐκ τῆς παραδεισιακῆς φυσικῆς καταστάσεως, διότι ἡ ἔξοδος αὕτη σημαίνει ταυτοχρόνως «τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀξέστου καταστάσεως τοῦ ζῴου εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ λίκνου τοῦ ἐνστίκτου εἰς τὴν καθοδήγησιν τῆς λογικῆς· μὲ μίαν λέξιν, ἀπὸ τῆς κηδεμονίας τῆς φύσεως εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐλευθερίας». Διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἄτομον, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀναντιρρήτως ἀπώλειαν εἰς φυσικὴν καλωσύνην καὶ ἄμεσον εὐτυχίαν, διότι σημαίνει ταυτοχρόνως τὸ πρῶτον ἁμάρτημα καὶ τὴν ἀπαρχὴν σκληρᾶς ἐργασίας. Ὁ Rousseau περιέγραψε τοῦτο πολὺ ὀρθῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ συγγράμματα· εἰς ταῦτα ὁμως πραγματεύεται τὸν ἄνθρωπον μόνον ὡς ὄν τῆς φύσεως καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ὡς «φυσικὸν γένος». Εἰς τὸν «Αἰμίλιον» ὁμως καὶ εἰς τὸ «Κοινωνικὸν συμβόλαιον» προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ δυσχερὲς πρόβλημα, πῶς πρέπει νὰ προοδεύσωσι καὶ κατὰ τὸν προορισμὸν των, ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς διὰ νὰ ἀναπτυχθῶσι καταλλήλως αἱ φυσικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς γένους ἠθικοῦ, εἰς τρόπον ὥστε τὸ γένος τοῦτο νὰ μὴ ἀντιστρατεύηται πλέον πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ὡς γένος φυσικόν». Ἡ μόρφωσις ἄρα πρέπει τελειωτικῶς νὰ λαμβάνῃ χώραν συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικοποιήσεως (τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς). Διὰ τούτων καθίσταται βέβαιον ὅτι καὶ διὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Kant παιδαγωγικὴν καταλαμβάνει ὀριστικῶς τὴν πρώτην θέσιν ἡ ἠθικοποίησις ἔναντι πάσης ἄλλης φύσεως παιδείας, πολιτισμοῦ καὶ διδασκαλίας τῶν διδασκομένων (πρβλ. τὸ μετὰ θάνατον εὑρεθὲν χειρόγραφον τῶν παραδόσεων τοῦ Kant ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἐκδ. Rink. 1800. ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. ΙΧ, ὡς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Fichte συνεχισθεῖσαν κριτικὴν ἔναντι τοῦ Rousseau ἐν τῇ πέμπτῃ διαλέξει περὶ τοῦ «Προορισμοῦ τοῦ σοφοῦ (Bestimmung des Gelehrten)», 1794, Ἔργα ἐκδ. J. H. Fichte Τόμ. IV σελ. 335 ἐπ.). Ἡ ἄποψις αὕτη τῆς ἰδεολογικῆς περὶ ἀγωγῆς σκέψεώς του, ἡ σχεδὸν ἡρωϊκὴ αὕτη παραδοχὴ τοῦ πρώτου ἁμαρτήματος (ἔνεκα τῆς μετ' αὐτοῦ συνδεομένης δυνατότητος σκοπίμου ἠθικοποιήσεως καὶ δι' αὐτῆς τελείας μορφώσεως) εἶνε ἄρα παρὰ τῷ Kant ἀκόμη ἀνεξάρτητος τῶν καθαρῶς θεωρητικῶν βάσεων τοῦ συστήματός του.

τησία· διότι μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας του εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῆ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ θέσῃ ὡς ἴδιον ἑαυτοῦ σκοπὸν τὸν ἠθικὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Πάντα ταῦτα δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν «ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἤδη ἐν ἰσχύϊ νοήματος τῆς ἠθικότητος». Ἦδη ὅμως ἐρώτᾶται πῶς εἶνε κατ' ἀρχὴν δυνατὴ «συνθετικὴ πρακτικὴ κρίσις ἐκ τῶν προτέρων» περὶ τῆς αὐτονομίας τῆς ἠθικῆς θελήσεως, καὶ διατι δὲν εἶνε αὕτη μόνον ὠφέλιμος καὶ χρήσιμος, ἀλλ' ἐν τῇ ἀυστηροτάτῃ ἐννοίᾳ ἀναγκαία; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο περὶ τῆς βασικῆς σημασίας καὶ τοῦ ἐκ τῶν προτέρων χαρακτηῆρος τοῦ νόμου τῆς ἠθικῆς εἶνε δυνατόν νὰ δοθῆ ἀπάντησις διὰ μιᾶς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου», ὅποτε ὅμως δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποφύγωμεν νὰ σχετίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ τελευταῖα συμπεράσματα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου». Καὶ οὕτω τέλος συμπληροῦται ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant εἰς ἑνιαῖον σύστημα, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ἤδη εὑρεθῆ ἡ ἀφετηρία τῆς θεωρίας περὶ ἠθικῆς ἔξω τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξετάζωμεν ἀπλῶς «τὴν θέλησιν ἐν γένει», ὡς πράττει τοῦτο ὁ Wolff ἐν τῷ ἔργῳ του «Allgemeine praktische Weltweisheit»· διότι τώρα μᾶς ἐνδιαφέρει μία εἰδικὴ μορφή θελήσεως, τοῦτέστι ἡ «καθαρά» (δηλ. ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένη καὶ αὐτόνομος (αὕτῃ ἑαυτὴν καθορίζουσα) θέλησις¹⁾. Ἐδῶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλούμεθα τὰ ὅσα ἡ ἀνθρωπολογία ἔχει ἐμπειρικῶς καθορίσει, διότι δὲν ἀσχολούμεθα μὲ γεγονότα τῆς πείρας ἀλλὰ μὲ πρῶτας ἀρχὰς a priori. Δὲν ἀμφισβητεῖται μόνον κατ' ἀρχὴν ἡ πρακτικὴ χρῆσις τοῦ λόγου· ἀλλ' ἡ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου» πρόκειται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει καθαρὸς πρακτικὸς λόγος. Καὶ οὕτω ἀποκτᾶ ἡ περὶ ἠθικῆς φιλοσοφία τοῦ Kant μέσην θέσιν μεταξὺ τῆς γενικῆς πρακτικῆς σοφίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, ἀκριβῶς ὅπως ἡ θεωρητικὴ «νοητὴ» φιλοσοφία εὑρίσκειται εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῆς τυπικῆς

¹⁾ Κατὰ τὸν Kant μία «Philosophia practica universalis εἶναι δυνατόν νὰ περιλαμβάνῃ μόνον τὰς γενικὰς καταρχτικὰς ἐννοίας διὰ τὴν «Μεταφυσικὴν τῶν Ἠθῶν» (ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. VI σελ. 223).

λογικῆς καὶ τῆς ἐμπειρικῆς φυσικῆς· καὶ διὰ τῆς μέσης ταύτης θέσεως ἐπιτυγχάνονται καὶ ἐνταῦθα δύο τινά. 1) Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς ἀποδεικνύονται ὡς πράγματι γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἰσχύουσαι, τοῦτέστι ὡς γνήσιαι ἀρχαὶ a priori. 2) Αἱ ἔννοιαι τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ ἀνυποθέτου αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ «Κριτικῇ τοῦ καθαρῦ Λόγου» παρέμενον ἀκόμη κεναί, δύνανται ἤδη νὰ πληρωθῶσι μὲ ἰδιαζούσης σπουδαιότητος περιεχόμενον. Τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην Κριτικὴν μετάβασιν εὐκολύνει ἡ θεωρία περὶ ἐλευθερίας. Ἡθικὴ εὐθύνη εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη μόνον δι' ἐλευθερά ὄντα. Εἰς τὸ φιλοσοφικὸν ἐρώτημα, πῶς εἶνε δυνατὴ μία κατηγορηματικὴ ἐπιταγή, δύναται ἄρα νὰ δοθῇ μία ἀπάντησις μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς «νοητῆς» ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἐν μὲν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαρῦ Λόγου (κατὰ τὴν λύσιν τῆς τρίτης ἀντινομίας) ἀπεδεικνύετο ὡς ἀπλῶς νοητὴ, ἐνταῦθα ὅμως καταφαίνεται ὡς κατ' ἀνάγκην νοητέα. Καὶ οὕτω συμβαίνει ὁ πρακτικὸς λόγος, μόνος του ἤδη καὶ ἄνευ συνεννοήσεώς τινος πρὸς τὸν θεωρητικόν, νὰ προσδίδῃ πραγματικότητα εἰς ὑπεραισθητὸν ἀντικείμενον ἔξω τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος, τοῦτέστι εἰς τὴν ἐλευθερίαν (καίτοι ὡς πρακτικὴν ἔννοιαν καὶ μόνον διὰ πρακτικοῦς σκοπούς), καὶ συνεπῶς ἐπιβεβαιοῖ διὰ πραγματικοῦ γεγονότος ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐκεῖ μόνον νὰ νοηθῇ ἦτο δυνατόν.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Kant ὁμῶς ἀποκαλούμενον «γεγονὸς» τῆς ἐλευθερίας εἶνε κάτι τι πολὺ περίεργον. Δὲν εἶνε γεγονὸς τῆς πείρας ἐν τῇ συνήθει σημασίᾳ, διότι εἶνε ἐκ τῶν προτέρων (ἄρα ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν πείραν) βέβαιον. Ἦδη αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος τῆς ἠθικῆς «εἶνε οἶονεὶ δεδομένος ὡς γεγονὸς τοῦ καθαρῦ λόγου, γεγονὸς οὔτινος ἔχομεν συνείδησιν ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὸ ὅποιον εἶνε ἀποδεικτικῶς βέβαιον»· καθόσον δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε διὰ θεωρητικῶν λόγων νὰ ἀποδειχθῇ, οὔτε διὰ τῆς πείρας νὰ ἐπιβεβαιωθῇ, «καὶ ὁμῶς εἶνε ἀφ' ἑαυτοῦ του βέβαιον»¹⁾. Ἡ ἐλευθερία ἄρα (ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν οὐσιαστικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἀνάγκη

¹⁾ Kritik der praktischen Vernunft, ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. V. σελ. 47 πρῶτ. σελ. 55.

κατὰ μείζονα λόγον νὰ εἶνε «γεγενὸς» ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ. Διὰ τούτων λέγομεν ἤδη ὅτι ἐνταῦθα θίγεται μία παράδοξος μεταφυσικὴ βάσις ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ καὶ ταῦτοχρόνως διανοίγεται ἡ ὁδὸς πρὸς προβλήματα τὰ ὁποῖα, τονίζομένης τοῦ γενικοῦ κοσμολογικοῦ χαρακτήρος των ἀποκαλοῦνται συνήθως μεταφυσικά. Ἐν τῷ ὑπεραισθητῷ εὐρίσκει ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Kant τὴν συμπλήρωσίν της καὶ ταῦτοχρόνως ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τὴν ἐνιαίαν αὐτοῦ συντέλειαν. Τὸ σχηματικὸν τοῦτο τελικὸν συμπέρασμα διατυποῦται ὡς ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Kant (ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου). «Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας, ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὐτῆς ἀποδεικνύεται δι' ἀποδεικτικοῦ νόμου τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἀποτελεῖ τὸ ἀκροσφιήκιον τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος ἐνὸς συστήματος καθαρῶ, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ τελείως θεωρητικοῦ λόγου, ὅλαι δὲ αἱ λοιπαὶ ἐννοιαὶ (περὶ θεοῦ καὶ ἀθανασίας) αἱ ὁποῖαι ὡς ἀπλαῖ ἰδέαι ἐν αὐτῷ παραμένουσιν ἄνευ στηρίγματος, προσκολλῶνται εἰς αὐτὸ καὶ ἀποκτῶσι μετ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, τ. ἐ. ἡ δυνατότης αὐτῶν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε ἀληθές τι· διότι ἡ ἰδέα αὕτη ἀποκαλύπτεται διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου».

Ἡ συστηματικὴ ἄρα συνοχὴ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐξασφαλίζεται οἷονεὶ ὑπὸ θόλου κυρτουμένου ἐν τῷ ὑπεραισθητῷ καὶ καλύπτοντος πάσας τὰς εἰς τὴν διάθεσίν μας εὐρισκομένας ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς. Ἐκ πρώτης ὄψεως δυνατόν νὰ φαίνεται ὡς εἰάν νὰ ἐξητάζετο, ἀφ' ἐνὸς μὲν μόνον ἡ θεωρητικὴ ἰκανότης πρὸς γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μόνον ἡ πρακτικὴ ἰκανότης πρὸς ἐπιθυμίαν, ὡς πρὸς τὰς σχετικὰς εἰς αὐτὰς a priori ἀρχάς, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας προϋποθέσεις, τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ ὅρια τῆς νομίμου αὐτῶν χρησιμοποίησεως. Πράγματι ὁμως «τίθενται αἱ ἀσφαλεῖς βάσεις διὰ μίαν συστηματικὴν θεωρητικὴν ὅσον καὶ πρακτικὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην». Αἱ διαφοροὶ λεγόμεναι ἰκανότητες τῆς ψυχῆς ἀποχωρίζονται μόνον προσωρινῶς ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐξετάζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καθ' ἑαυτάς, διότι διὰ τὴν «ἀνθρωπίνην» (βῆμα πρὸς βῆμα προϊούσαν) γνῶσιν τοῦ φιλοσόφου, εἶνε τοῦτο ἡ ἀκοπωτέρα μέθοδος, διευκολύνουσα συγ-

χρόνως τὴν προπαρασκευὴν μιᾶς καθ' ὕλην συστηματικῆς διαιρέσεως. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται ὁμως νὰ κρίνωμεν τελειωτικῶς τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, δὲν πρέπει νὰ παρασκαλίζωμεν τὴν περὶ τῶν ἱκανοτήτων ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Kant ἀναγνωρίζει ὡς ἀτελῆ καὶ τῆς ὁποίας κάμνει χρῆσιν μόνον ὡς τινος οὐχὶ τελείως ἀχρήστου βοηθητικοῦ μέσου. (Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐγώ). Καὶ «ἐπὶ δευτέρου ἀκόμη σημείου ἀνάγκη νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχή· τοῦτο εἶνε περισσότερον φιλοσοφικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς φύσεως· δηλαδὴ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀντιληφθῶμεν ὀρθῶς τὴν ἰδέαν τοῦ συνόλου καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ περιλάβωμεν, διὰ καθαρᾶς ἐνεργείας τοῦ λόγου, ὅλα τὰ μέρη ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ αὐτῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσει, δυνάμει τῆς συναγωγῆς αὐτῶν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅλου ἐκείνου». Τὸ κατὰ πρῶτον εἰς δύο κύρια μέρη καὶ κατόπιν εἰς πολλὰ τμήματα ὑποδιαιρούμενον σύστημα ἀποτελεῖ ἀρχιτεκτονικῶς ἀνεγειρομένην ἐνότητα, συγκρατεῖται ἡνωμένον ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινῆς ἰδέας, διότι καὶ εἰς τὰ δύο μέρη πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου, περὶ τῆς αὐτῆς «δυνάμεως τῆς ἰδέας» μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὸ ἓν μέρος γίνεται τοῦτο ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρητικῆς χρησιμοποίησεως τοῦ λόγου, εἰς δὲ τὸ ἄλλο ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πρακτικῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου νομίζει ὁ Kant ὅτι εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀποκρούσῃ ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις αἱ ὁποῖαι ἔτεινον εἰς τὸ νὰ καταδείξωσι δῆθεν «ἀσυνεπείας» καὶ «χάσματα» εἰς τὸ σύστημά του. Ὁλόκληρον τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον δίδει τὴν ἐντύπωσιν προαισθήσεως τῆς κριτικῆς, τὴν ὁποίαν ἡ μεταγενεστέρα γερμανικὴ ἰδεοκρατία ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ Kant καὶ ἡ ὁποία ἀκριβῶς ὡς ἐκ τούτου ἤγαγεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς μεταφυσικῆς καὶ σὺν αὐτῇ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς ¹⁾).

¹⁾ Πρὸβλ. Kritik der praktischen Vernunft, ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. V. σελ. 10 Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ Ἰσχυροῦ Λόγου B, σελ. 860-861—Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη τὸ σύστημα νὰ διαπνέηται ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ συνόλου». Μόνον οὕτω θὰ ἔχει «μέλη» καὶ δὲν θὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς «σωρόν». Παρὰ Kant ὁμως μόνον οἶονεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων εἶνε δυνατόν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ νὰ λάβωμεν τὴν «γενικὴν ἐντύπωσιν» τοῦ συνόλου, μόνον ἐπὶ «δευτέρως τινος

Καὶ μάλιστα ὁ Kant, ἀφοῦ παρέβαλε τὴν διαρρύθμισιν τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου πρὸς τὴν τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὑπάρχει παραλληλισμὸς μεταξὺ τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῶν μερῶν, καίτοι ἡ σειρὰ αὐτῶν ἀκολουθεῖ «ἀντίθετον τάξιν» ἐν τῷ πρακτικῷ πεδίῳ, ἀφοῦ κατέδειξε προσέτι ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐν τῇ πρακτικῇ χρῆσιν τοῦ Λόγου ὑπάρχει ἀναλογία πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διὰ συλλογισμῶν κρίσεως, ἀφοῦ συνεπῶς ἀπεδείχθη ὅτι ἡ θεωρητικὴ, ἡ πρακτικὴ καὶ ἡ τυπικῶς λογικὴ χρῆσις τοῦ λόγου εὐρίσκονται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς ἀλλήλας, περαίνει μὲ τὰς ἐξῆς πολλάκις ἐπαναληφθείσας λέξεις. «Τοιαῦται συγκρίσεις προξενούσιν εὐχαρίστησιν, διότι δικαίως προκαλοῦσι τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εἶνε δυνατόν μίαν ἡμέραν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐνότητα ὁλοκλήρου τῆς καθαρᾶς λογικῆς ἱκανότητος (τόσον τῆς θεωρητικῆς ὅσον καὶ τῆς πρακτικῆς) καὶ νὰ συναγάγωμεν τὰ πάντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πρώτης ἀρχῆς, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς τὴν πλήρη καὶ συστηματικὴν ἐνότητα τῶν γνώσεών του εἶνε δυνατόν νὰ εὔρη τελείαν ἱκα-

βαθμίδος», τοῦτέστιν τότε μόνον ὅταν ἔχει τις ἐπεξεργασθῆ ἤδη ὅλα τὰ καθ' ἕκαστον μέρος. Ἔως ὅτου φθάσῃ κανεὶς ἐκεῖ εἶνε ἀνάγκη νὰ περιορισθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἱκανοτήτων (ἡ ὁποία ὅμως ποτὲ δὲν πρόκειται νὰ ἐρμηνευθῆ καθαρῶς ψυχολογικῶς). Ἡ μεταγενεστέρα ὅμως γερμανικὴ ιδεοκρατία ἐγκαταλείπει ὅλα αὐτὰ τὰ βοηθήματα καὶ ἀρχίζει ἀμέσως μὲ μίαν ἀρχὴν ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ σύνολον καὶ τὴν συστηματικὴν ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας. Φυσικὰ ὁλόκληρον τὸ ὕφος τῆς σκέψεως καθίσταται οὐσιαστικῶς διάφορον. Ὅπως δὲ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνεύρωμεν καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Kant τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τούτων (καὶ εἰς τὸ ἄνω παρατεθὲν χωρίον). Ἡ «ἰδέα τοῦ ὅλου, ἡ ὁποία εἰς τὸν ἀναγιγνώσκοντα τὸν Kant, ἀναφαίνεται μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς συστηματοποιήσεως, μετατρέπεται π. χ. παρὰ Hegel εἰς τὴν αὐτὴν ἑαυτὴν ἐννοοῦσαν θεμελιώδη ἀρχὴν πάσης φιλοσοφίας. Ἡ «ἀμοιβαία συναναφορὰ» πάντων τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Fichte ὡς μέθοδος τοῦ «ἀμοιβαίου καθορισμοῦ» διὰ «ἀμοιβαίας συναναφορᾶς» καὶ κατόπιν γενικῶς ὡς μέσον τῆς «συναγωγῆς». Ὅτι παρὰ Kant καὶ Fichte εἶνε συναγωγή, τοῦτο γίνεται παρὰ Schelling καὶ Hegel αὐτο-ἐξέλιξις. Ὅτι παρὰ Kant ἀποτελεῖ ἡ «καθαρὰ λογικότης», παρὰ δὲ τῷ Fichte ἀφ' ἑνὸς τὸ «ἀπόλυτον ἐγώ» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ «ἐγώ ὡς ἰδέα», τοῦτο μεταβάλλεται παρὰ Schelling καὶ Hegel ἐν γένει εἰς τὸ «ἀπόλυτον» καὶ τέλος εἰς τὸ «ἀπόλυτον πνεῦμα».

ναποίησιν» ¹⁾). Μεταξὺ ἄλλων ὁμιλεῖ ὁ Kant καὶ περὶ τινος «κοινῆς ἀλλ' ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς δίψης», ἐξ ἧς ἴσως πηγάζουσιν ἡ αἴσθησις καὶ ἡ διάνοιά μας· καὶ δι' ἄλλας ἐπίσης λειτουργίας τῆς συνειδήσεως εἶνε δυνατόν νὰ δεχθῶμεν κεκρυμμένην βᾶσιν ἢ ἀπαρχήν. Ἐὰν ἔχωμεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἡμῶν, τότε καταφαίνεται ἐξ αὐτῶν ὅτι ὁ Kant εἶχε πάντως τὴν τάσιν νὰ συνενώσῃ τὰ νήματα τῆς συστηματικῆς συνδέσεως εἰς θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγώ, ὅτι ὅμως τὸ ἐγὼ τοῦτο δὲν τὸ πληροῖ μὲ μίαν μόνην ἔννοιαν (ὡς π.χ. τὴν τοῦ φορέως ἐν γένει τῆς ἱκανότητος τοῦ λόγου) ἀλλ' οἶονεὶ τὸ περιβάλλει μὲ πολλὰς διαφόρους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μονομερεῖς ἔννοιαι (ἀκριβῶς μὲ τὰς κατόπιν κατονομαζομένας τρεῖς κυρίας ἔννοιαι τοῦ ἐγὼ καὶ μὲ τὰς φαινομενικῶς μόνον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε ἐκ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας παραληφθεῖσαι ἔννοιαι τῶν καθ' ἕκαστον «ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς», «μερῶν τῆς ψυχῆς» κτλ.). Κάπου εἰς τὸ βάθος ἴσταται κυρίως παρὰ Kant πάντοτε εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν αὐτόχρομα, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ διὰ λόγου περικομισμένον ἐγὼ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μεγάλοι διάδοχοι τοῦ Kant εἶχον ἰδιαίτερον συμφέρον νὰ κατωρθώσωσι διὰ θαρραλέας ἐνεργείας νὰ ἀπομονώσωσι καὶ μίαν μόνην ἐκ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ καὶ ἐκ τῆς μιᾶς ταύτης ἀρχῆς νὰ «συναγάγωσι» κατόπιν πάντα τὰ λοιπά, καὶ τέλος νὰ ἀντικαταστήσωσιν οὕτω τὴν «ἀρχιτεκτονικὴν» ἐνότητα τοῦ συστήματος τοῦ Kant διὰ τῆς «ὀργανικῆς» ἐνότητος μιᾶς νέας συστηματοποίησεως, ἡ ὁποία οἶονεὶ μόνον ἐκ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ της νὰ ἀντλή τὰ οἰκοδομικά της μέσα, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκην νὰ παραδεχθῆ οὔτε ὄντα καθ' ἑαυτὰ οὔτε τὰς προϋποθέσεις ἰδιαιτέρων ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς. Ὅπωςδὴποτε εἶνε δυνατόν τὰ μέχρι τοῦδε ὑφ' ἡμῶν παρατεθέντα χω-

¹⁾ Kant Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. V σελ. 91. Τὸ χωρίον τοῦτο μετεχειρίσθη ἐπὶ παραδείγματι ὁ νεαρὸς Schelling διὰ νὰ ὑπερουσίση τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν καὶ τὴν τοῦ Fichte ἐναντίων τῶν ὀρθοδόξων ὁπαδῶν τοῦ Kant (ιδ. Abhandlungen zur Erläuterung des Idealismus der Wissensehftslehre 1796/1797). Ἄπαντα τοῦ Schelling Τμ. I. Τόμ. I. σελ. 375). — Ἀνάλογα χωρία περὶ τῆς μὴ εἰσέτι ἐρευνηθείσης ἐνότητος τῶν αἰσθησεῶν καὶ τῆς διανοίας, περὶ τῆς κεκρυμμένης βίαισεως τῆς δημιουργικῆς φαντασίας κλπ. ἀπαντῶνται ἐπανελημμένως ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαροῦ Λόγου τοῦ Kant (πρβλ. π. χ. Κριτικὴ, τοῦ καθαροῦ Λόγου B. σελ. 29, σελ. 180/181, σελ. 334).

ρία τοῦ Kant νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἐγῶ (ὡς ἄνωτέρω ἐλέχθη) προώριστα, νὰ ἀποτελέσῃ ἐν σημείον συνδέσεως (ἴσως μάλιστα τὸ κεντρικόν) τῆς συστηματικῆς συνενώσεως καὶ νὰ προσδώσῃ οὕτω εἰς ἕκαστον τμῆμα τοῦ συστήματος ὠρισμένην παιδαγωγικὴν σημασίαν.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἄνωτέρω εἶνε ἀνάγκη νὰ δρίψωμεν ἐν ἔτι βλέμμα ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant. Πρωτίστως πρέπει νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου δὲν εἰσχωρεῖ εἰς τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν καθ' ὃν τρόπον ἡ Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου (μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς εἰς «νοητὴν» φιλοσοφίαν ἢ ὄντολογίαν) ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς Μεταφυσικῆς τῆς Φύσεως. Ὅταν ὁ καθαρὸς λόγος «εἶνε ἀληθῶς πρακτικὸς τότε ἀποδεικνύει τὴν πραγματικότητά ἐαυτοῦ καὶ τῶν ἐννοιῶν του διὰ τῆς πράξεως». Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν ὑπὸ τῆς «στοιχειώδους θεωρίας τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου» ὅτι ὑπάρχει δεδικαιολογημένη, καθαρὰ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πρακτικὴ χρῆσις τοῦ λόγου, δὲν ἀπαιτεῖται πλέον νὰ ἀναζητήσωμεν διὰ ταύτην ἰδιαιτέραν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ συστηματικότητα. Ἐν τῇ «μεθοδολογίᾳ» συνεπῶς τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, δὲν γίνεται καθόλου λόγος (ὅπως εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου) περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας ἵνα, μετὰ τῶν ἐπιτευχθεισῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν «ἐπιτύχωμεν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν» καὶ δι' αὐτῆς πραγματοποιήσωμεν «σύστημα» τοῦ γνωσθέντος, ἀλλὰ πρόκειται ἀποκλειστικῶς περὶ «τοῦ πῶς... θὰ ἐπιτύχωμεν, οἱ νόμοι τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου νὰ εἰσελθῶσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν διοικουσῶν αὐτὴν ἀρχῶν, τοῦτέστι πῶς ὁ ἀντικειμενικὸς πρακτικὸς λόγος θὰ γίνῃ καὶ ὑποκειμενικὸς τοιοῦτος». Μὲ ἄλλας λέξεις· ὀλόκληρον τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου», τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς συντομίας του, ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, σχεδὸν χάνεται, δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν ἄλλο τι εἰ μὴ μεθοδικὴ καθοδήγησις πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν τῶν ἡθῶν· ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν μᾶς παρέχει ἀπόψεις διὰ νὰ καταρτίσωμεν συστηματικῶς καὶ διαιρέσωμεν τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν ἢ διὰ νὰ περιλάβωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν Κριτικὴν εἰς τὸ

σύστημα τοῦτο τῆς Μεταφυσικῆς. Μάλιστα δὲ (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ κάμῃ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰάν παραβάσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant) αὐτὴ αὕτη ἢ διατυπωθεῖσα Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν τελειώνει ἐπίσης μὲ μίαν «Μεθοδολογίαν», ἢ ὁποία μὲ τοὺς τίτλους τῆς «ἠθικὴ διδακτικὴ» καὶ «ἠθικὴ ἀσκητικὴ», ἐξάγει πάλιν παιδαγωγικὰ συμπεράσματα, χωρὶς ὅμως καὶ οὐδὲν λως νὰ προάγῃ τὴν φιλοσοφικὴν συστηματοποίησιν. Ἐνταῦθα ἄρα γίνεται καταφανὴς μία παράδοξος ἀσυμφωνία ἐν τῇ συνθέσει τοῦ συστήματος τοῦ Kant. Αὐτὸς οὗτος ὁ Kant ὑποδεικνύει ταύτην ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου: «Τὸ ὅτι ἢ διαίρεσις δὲν περιέλαβεν ἀπολύτως ὅλας τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας, ὡς ἔπραξε τοῦτο ἢ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου, τοῦτο δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς φύσεως τῆς πρακτικῆς ταύτης ἰκανότητος τοῦ λόγου». Μία Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν «ἔχει ὡς ἔργον τὸν εἰδικὸν καθορισμὸν τοῦ καθήκοντος ὡς ἀνθρωπίνου καθήκοντος». Εἶνε ἄρα ὑποχρεωμένη (ἔστω καὶ διὰ μόνον τὸν λόγον τοῦ νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς διατάξεώς της) νὰ ἀναφερθῇ ὅπωςδὴποτε εἰς τὸν ἄνθρωπον, «καὶ τὴν πραγματικὴν του φύσιν, ἂν καὶ μόνον τόσον ὅσον εἶνε ἀναγκαῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸ καθῆκον ἐν γένει». Πρέπει νὰ καταδείξῃ ἐπὶ τῆς ἐκ τῆς πείρας καὶ μόνης γνωστῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου «τὰς συνεπείας τῶν γενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, χωρὶς ὅμως ἐκ τούτου νὰ ἀφαιρεθῇ καὶ τὸ ἐλάχιστον ἀπὸ τῆς καθαρότητος τῶν τελευταίων οὔτε νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἢ ἐκ τῶν προτέρων προέλευσις αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτον σημαίνει ὅτι ἢ Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, «καίτοι ἐπ' αὐτῆς δέον νὰ ἐφαρμοσθῇ»¹⁾).

¹⁾ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου Ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. V, σελ. 8, Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν. Ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. VI σελ. 216/217.—Ἡ διαίρεσις τῆς «Μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν εἰς Μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τοῦ δικαίου καὶ Μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τῆς ἀρετολογίας, στηρίζεται φυσικὰ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant. γιννομένης διακρίσεως μεταξὺ νομιμότητος καὶ ἠθικότητος· μόλαταῦτα δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ παραλάβῃ ἀπλῶς τὰς θεμελιώδεις ταύτας ἐννοίας ἐκ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἀποδεικνύει ῥητῶς ὅτι πράγματι εἶνε κατάλληλοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βοηθητικὰ μέσα συστήματος ἐξαντιλοῦντος